

گیوه‌بافی و گیوه‌دوزی

هدفهای رفتاری: از هنرجو انتظار می‌رود در پایان فصل بتواند:

۱- گیوه‌بافی و گیوه‌دوزی را تعریف کند.

۲- مواد اولیه و ابزار کار در گیوه‌بافی و گیوه‌دوزی را نام ببرد.

۳- مراحل گیوه‌بافی و گیوه‌دوزی را شرح دهد.

۴- رنگ و نقش در گیوه را توضیح دهد.

۵- انواع رویه گیوه را نام ببرد.

۶- مراکز تهیه رویه گیوه را نام ببرد.

۷- انواع بافت و دوخت گیوه را انجام دهد.

تعریف

می‌شود. نظر به اینکه بافت رویه گیوه عمدتاً به دست زنان هنرمند ایرانی انجام می‌پذیرد در ادامه، مطالب لازم در خصوص تهیه تخت و بافت رویه گیوه و نهایتاً تکمیل آن ارائه می‌گردد.

گیوه‌بافی و گیوه‌دوزی از جمله صنایع دستی است که در آن به روش سنتی «پای افزار» یا کفشی سبک، راحت، مقاوم و در عین حال ارزان تولید می‌شود.

مواد اولیه مصرفی

مواد اولیه مورد نیاز گیوه را می‌توان به دو دسته مواد اولیه مورد نیاز تخت گیوه و مواد اولیه مورد لزوم رویه آن تقسیم‌بندی نمود:

مواد اولیه تهیه تخت گیوه براساس نوع آن متفاوت است. به عنوان مثال برای تخت گیوه، «تخت آجیده» از سه لایه چرم نازک تهیه می‌شود. در بعضی مناطق از پارچه‌های کهنه نخ برای ساخت تخت گیوه استفاده می‌کنند. به طور معمول انواع این مواد اولیه عبارتند از:

۱- پوست دباغی شده گاومیش

۲- نخ تابیده شده از موی بز

۳- پاشنه‌های لاستیکی و کفهای پلاستیکی که اخیراً معمول

شده است.

تاریخچه مختصر

این صنعت تا روزگاری نه‌چندان دور از رونق بسیار برخوردار بوده است و افراد بسیاری به این حرفه اشتغال داشته‌اند ولی با جانشین شدن کفشهای ماشینی که عمدتاً دوام و استحکام بیشتری هم دارند، از دست‌اندرکاران این رشته کاسته شده است و این نوع پای افزار، جز در مناطق معدودی در ایران، تولید نمی‌شود. گیوه‌دوزی در حال حاضر در استانهای فارس، اصفهان، کردستان، خوزستان، شهر کرمانشاه و روستاهای اطراف آن، زنجان و یزد و به صورت پراکنده در سایر نقاط ایران رواج دارد و متقاضیان آن را بیشتر ساکنان روستا و عشایر تشکیل می‌دهد. نوعی از گیوه نیز که با رویه ابریشمی و با رنگهای الوان تولید می‌شود بیشتر زنانه است و به عنوان کفش خانگی از آن استفاده

برای بافت رویه گیوه (روبار) از نخهای پنبه‌ای تابیده شده و نخ‌بریشم استفاده می‌شود.
 بافندگان رویه گیوه را عمدتاً زنان و دختران خانه‌دار تشکیل می‌دهند که در منازل خود به این کار مبادرت می‌ورزند.

ابزار کار

ابزار کار نیز براساس نوع گیوه متفاوت است. مهمترین این ابزارها عبارتند از: انواع درفش، میخ، سوزن، جوالدوز، قیچی، کارد، گزن، گازانبر، جریده، قالب، گیره، سندان و چکش.

مراحل گیوه‌بافی و گیوه‌دوزی

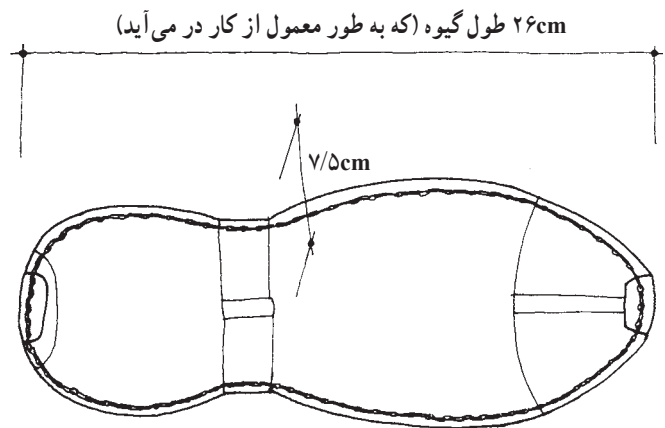
تهیه و تولید گیوه، سه مرحله اصلی دارد:
 مرحله اول تهیه کف گیوه است که به آن «گیوه‌کشی»

می‌گویند. تخت گیوه معمولاً به دست صنعتگرانی که اصطلاحاً «تخت‌کش» نام دارند، تهیه می‌شود. ساختن تخت گیوه که مستلزم نیروی زیاد و مهارت کافی است و در واقع یک کار فنی و تخصصی و سنگین به حساب می‌آید، فقط به دست مردان انجام می‌شود. این مرحله در بعضی از مناطق ایران از جمله کرمانشاه، آباد و شیراز و مناطق مختلفی از استان کردستان و نیز یزد و زنجان به شیوه کاملاً سنتی و با ابزار ساده و مواد اولیه‌ای که معمولاً در محل تهیه می‌شوند صورت می‌پذیرد.

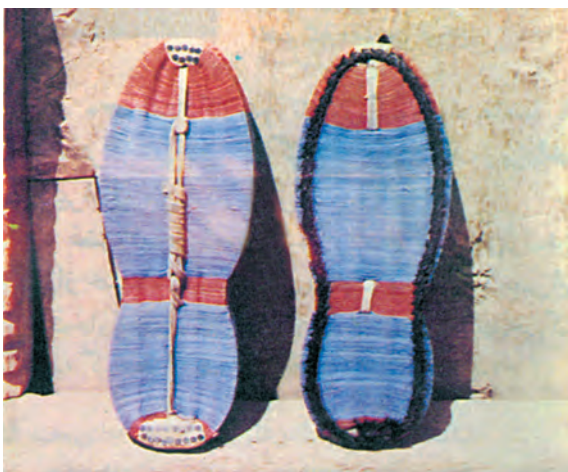
استادکاران «تخت‌کش» با استفاده از مهارت و تجربه خود از موادی مانند پوست گاو دباغی شده، پارچه‌های نازک نخی و یا چرم نازک، کف گیوه را گیوه‌کشی می‌کنند. متأسفانه امروزه تخت لاستیکی به دلیل ارزان و محکم بودن و سرعت کار در بین عشایر رونق پیدا کرده است.

تصویر ۱۶۴ - تخت گیوه‌های آماده برای تحویل به رویه‌چینان

تصویر ۱۶۳ - طرح تخت گیوه

تصویر ۱۶۵ - پشت و روی تخت گیوه پس از بخیه دوزی و آماده برای رویه‌چینی

در مرحله بعد و پس از این که گیوه به اندازه‌های مورد نیاز تهیه شد، استادکار خط اتصال رویه گیوه را به تخت گیوه، با سوراخهایی که با درفش ایجاد می‌کند، مشخص می‌سازد. سپس با سوزن، نخ تابیده آغشته به موم و یا ریسمانی را که از موی بز تابیده شده، از سوراخها می‌گذرانند.

در مرحلهٔ آخر که «گیوه چینی» یا «رویه چینی» نام دارد؛ رویهٔ گیوه بر روی تخت گیوه دوخته می‌شود. گیوه چین به کمک یک سوزن و با استفاده از نخ تابیدهٔ سفید (نخ قرقره) رویهٔ گیوه را با صرف وقت بسیار و با دقت می‌دوزد. بافندگان گیوه را معمولاً زنان تشکیل می‌دهند. این مرحله از کار در خانه و در ایام فراغت انجام می‌گیرد و بافت رویه با قلاب انجام می‌شود که البته نیاز به صرف وقت و حوصله و دقت دارد.

تصویر ۱۶۶- روش بافتن رویهٔ گیوه

تصویر ۱۶۷- طرز بافت یا چیدن رویهٔ گیوه بر تخت آماده شده

رنگ در گیوه

رویه گیوه مردانه بیشتر به رنگ سفید است. دلیل این امر، آن است که برای رویه چنین گیوه‌هایی عمدتاً از نخ پنبه‌ای استفاده می‌شود و رنگ ذاتی پنبه بیشتر سفید است. گفتنی است که در سالهای اخیر رویه گیوه به رنگهای دیگری از جمله سیاه، طوسی، کرم و غیره بافته می‌شود که این رنگها بیشتر در مناطق شهری خریدار دارد.

رنگ آبی و قرمز نیز در طی چند سال اخیر در تخت گیوه به کار برده می‌شود. در گذشته تخت گیوه به واسطه استفاده از پارچه‌های پنبه‌ای فقط به رنگ سفید بود. رنگ در قسمتهای دیگر گیوه تابع رنگ موادی است که

در آن به کار می‌رود: مانند رنگ سیاه موی بز که در بخیه دوزی تخت گیوه استفاده می‌شود.

نقش در گیوه

در گیوه‌های روستایی، بافت رویه ساده و یکنواخت است و نقش خاصی ندارد. اما در بعضی مناطق مانند کرمانشاه، بر حسب نوع بافت، نقش برجسته‌هایی در رویه گیوه به وجود می‌آورند که با یکدیگر متفاوت است و در هر قسمت از رویه گیوه نام خاصی دارد. گیوه‌های زنانه که از نخهای ابریشمی تهیه می‌شود دارای نقشهای هندسی الوان و متأثر از نقشهای رایج در دستبافتهای هر منطقه است.

تصویر ۱۶۹- گیوه مردانه

تصویر ۱۶۸- گیوه فارس - گیوه زنانه

انواع رویه گیوه

انواع رویه گیوه را رویه‌های گیوه‌های مردانه، زنانه و گاه بچگانه تشکیل می‌دهد. رویه‌های گیوه مردانه همان‌طور که گفته شد ساده‌تر و در رنگهای محدود بافته می‌شود ولی رویه‌های گیوه زنانه و بچگانه از لحاظ نقش و رنگ متنوع‌تر است.

مراکز تهیه رویه گیوه

مهمترین مراکز تهیه رویه گیوه، همان مناطقی است که در آن تخت‌کشی و گیوه‌دوزی رواج دارد و از آن جمله می‌توان به کرمانشاه، شیراز، آباد و سنندج اشاره داشت.

فعالیت عملی برای هنرجویان

برابر آموزه‌های ارائه شده بافت و دوخت انواع گیوه را انجام دهد و فعالیت او با فعالیت سایر همکلاسیه‌هایش توسط هنرآموز مقایسه و ارزیابی شود.

تکه‌دوزی (چهل تکه‌دوزی، خاتمی دوزی)

هدفهای رفتاری: از هنرجو انتظار می‌رود در پایان فصل بتواند:

- ۱- تکه‌دوزی را تعریف کند.
- ۲- مواد اولیه و ابزار کار در تکه‌دوزی را نام ببرد.
- ۳- انواع روشهای تکه‌دوزی را شرح دهد.
- ۴- موارد استفاده تکه‌دوزی را نام ببرد.
- ۵- مراکز تولید تکه‌دوزی را نام ببرد.
- ۶- انواع تکه‌دوزی را انجام دهد.

تعریف

تکه‌دوزی، هنری است که طی آن قطعات پارچه با اندازه‌ها و رنگهای مختلف در کنار هم دوخته می‌شود. این قطعات معمولاً از انواع پارچه‌های ساده، گلدار، چهارخانه، محرمانی (راه‌راه) و خالدار تهیه می‌شود. تکه‌دوزی به نامهای «لندره‌دوزی»، «خاتمی‌دوزی» و «چهل تکه‌دوزی» نیز شناخته می‌شود.

مواد اولیه

از مواد مورد نیاز برای تکه‌دوزی می‌توان به پارچه‌های مختلف، نخهای قیطانی، نخ دسمه و نخ پنبه‌ای اشاره نمود. گفتنی است در این کار، تقریباً از هر نوع پارچه‌ای برای زمینه می‌توان استفاده کرد ولی بهتر است پارچه انتخاب شده برای زمینه با طرح مورد نظر تناسب داشته باشد.

تاریخچه مختصر

این هنر از دوران گذشته در ایران رایج بوده است ولی تاریخ مشخصی برای پیدایش آن در دست نیست. آثار به جای مانده در موزه‌های ارمیتاژ در سن پترزبورگ و متروپولیتین در نیویورک و گنجینه دوران اسلامی، حکایت از رواج خاتمی‌دوزی در دوره سلجوقی دارد. در دیگر دوره‌ها نیز، با ویژگیهای خاص، این هنر جلوه‌گری نموده به طوری که قطعات مختلف پارچه را با مهارت هر چه تمامتر و با هماهنگی کامل رنگها در کنار یکدیگر می‌دوختند و روی بخیه‌ها را با رودوزیهای ابریشمی الوان تزیین می‌کردند که شباهت کامل به شالهای کشمیر داشت.

قطعات تکه‌دوزی را می‌توان از انواع پارچه‌ها انتخاب کرد ولی باید دقت داشت که این پارچه‌ها دارای بافت محکمی باشند تا بعد از بریده شدن کناره‌های آنها صاف درآید. کار کردن با پارچه پنبه‌ای از سایر پارچه‌ها آسانتر است. برای دوختن قطعات تکه‌دوزی از نخ ظریفی که متناسب با رنگ پارچه انتخاب می‌شود، استفاده می‌کنند و اگر دوخت با بخیه‌های تزیینی انجام شود باید نخ متضاد با رنگ پارچه را انتخاب کرد.

ابزار کار

ابزار کار مورد نیاز را سوزن، انگشتانه، قیچی و در مواردی

چرخ خیاطی (برای دوخت و دوز سریعتر) تشکیل می‌دهد.

الف - روش ساده

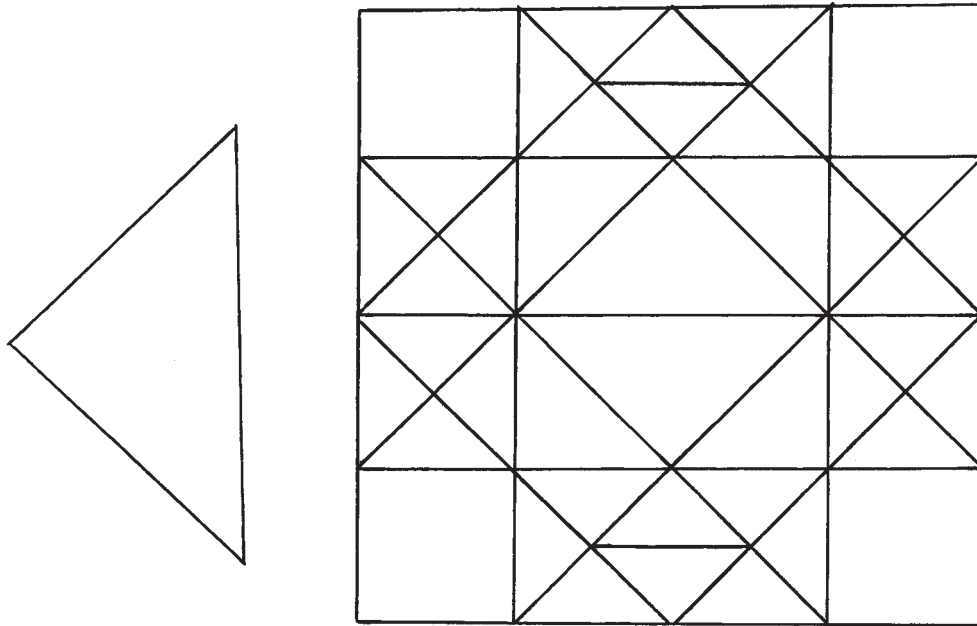
۱- ابتدا طرح مورد نظر را که اغلب هندسی و نگاره‌های دیگر است، بر روی کاغذ و سپس بر روی زمینه پارچه طراحی می‌کنند، طرح را می‌توان با استفاده از براده گچ، قالب قلمکار، کاغذ گراف و یا کپی بر روی زمینه کپی برداری کرد.

روش انجام کار

روشهای تکه‌دوزی را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

الف- روش ساده، ب- روش معرق، ج- روش ضخیم‌دوزی

و برشی، د- روش نمدی و ه- روش مرصعی.

تصویر ۱۷۰- نمونه‌ای از طرح اولیه تکه‌دوزی که بر روی کاغذ رسم شده است.

۶- برای برجسته شدن تکه‌دوزی می‌توان یک لایه اسفنجی دو میلی‌متری را در بین پارچه اصلی و پارچه خاتمی قرار داد و بعد دور طرح را کوک زد و روی آن را دندان موشی دوخت.
۷- به طور کلی همیشه تکه‌دوزی را با گلدوزی توأمأ انجام می‌دهند و معمولاً نخ گلدوزی را هم‌رنگ تکه‌های پارچه تهیه می‌کنند. برای اتصال تکه‌ها می‌توان از نخ قیطان استفاده کرد و آن را با نخ هم‌رنگ با فاصله‌های نزدیک بست زد تا وقتی که پارچه چیده می‌شود لبه آن ریش نشود.

ب - تکه‌دوزی به روش معرق: در این روش، هنرمند پس از طراحی و نقش‌برداری روی زمینه، کادرهای معین روی زمینه را، از زمینه جدا می‌کند و به اندازه آن پارچه دیگری را بریده، جایگزین می‌کند و با دقت زیاد و ایجاد هماهنگی رنگها و محاسبه و برش، روی بخیه‌ها را قیطان‌گذاری نموده، ضمن بست دوختهای تزئینی دیگری را برای جلوه بخشیدن به دوخت به کار می‌برد.

۲- پارچه را با در نظر گرفتن حاشیه‌ای در کناره کار طبق نقش برش می‌دهند، سپس حاشیه را به تو برمی‌گردانند.

۳- تکه‌ها را روی زمینه سنجاق می‌کنند و آن را با بخیه‌های لغزنده بسیار ریز می‌دوزند.

۴- برای ایجاد حاشیه تزئینی می‌توان آن را با نخ هم‌رنگ و یا با رنگی متضاد، بخیه زد.

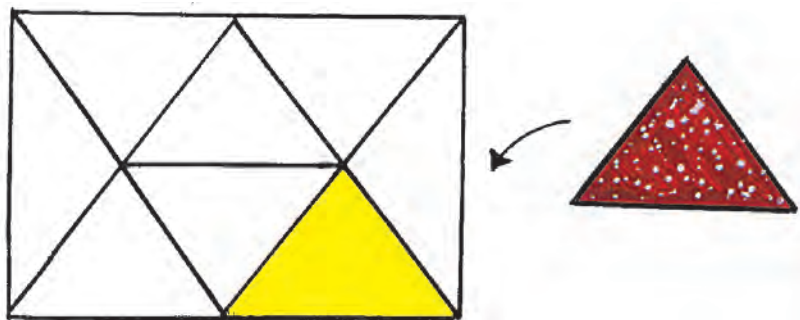
۵- می‌توان پارچه‌های نقش‌دار گل یا تصویر پرندگان و یا طرح مورد علاقه را قیچی کرده، بر روی پارچه ساده تکه‌دوزی کرد.

تصویر ۱۷۱- روش ساده - تکه‌های پارچه کنار هم گذاشته شده و دوخته می‌شوند.

روکش دار و ملون هستند. در دوخته‌های نفیس معمولاً قیطانها را با گلابتون دوزی و دهیک دوزی همراه می‌سازند.

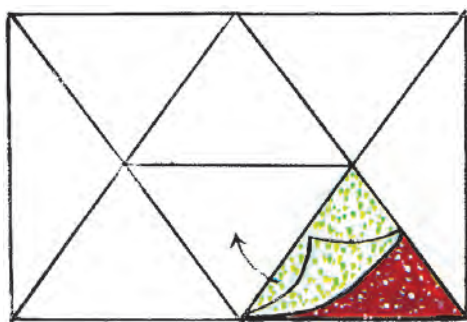
در قدیم پارچهٔ زمینه را معمولاً از ماهوت انتخاب می‌کردند و جنس تکه‌ها تماماً هم جنس زمینه ولی به رنگهای مختلف بود. قیطانهای که در این دوخت به کار می‌روند بیشتر قیطانهای

تصویر ۱۷۲- تکه دوزی معرق - یک قطعه جایگزین قطعه بریده شده از پارچه می‌شود.

۲- برای این که رنگ زیرین لایهٔ اولی نمایان شود، قسمتی از پارچه را مطابق طرح با قیچی می‌برند.
 ۳- کنارهٔ پارچه را که باید برگردانیده شود، در تمام منحنیها و گوشه‌ها با قیچی می‌چینند و به اندازهٔ ۳ میلیمتر برمی‌گردانند. سپس با استفاده از نخ که با رنگ پارچه متناسب است کناره را با بخیهٔ لغزنده به لایهٔ زیرین می‌دوزند.
 ۴- تکه‌های کوچک از رنگ دیگر را می‌توان در یک و یا دو لا و یا بیشتر اضافه کرد و از همان روش برش برای نمایان ساختن رنگ استفاده نمود.

ج - روش ضخیم دوزی و برشی: در این روش، گاهی از ۵ یا ۶ لا پارچه با رنگهای متفاوت استفاده می‌شود. بدین ترتیب که ابتدا طرح را روی زمینه پیاده کرده، سپس با توجه به نقش زمینه، قسمتهایی از لایه‌های رویی را می‌برند تا رنگ پارچهٔ زیرین نمایان شود. به طور کلی مراحل که در این دوخت باید مد نظر قرار گیرد به شرح زیر می‌باشد:
 ۱- پس از این که دربارهٔ رنگها و تنظیم آنها تصمیم گرفته شد، پارچه‌ها را با هم در کناره‌ها و نیز در قطر، کوک می‌زنند تا خوب آنرا نگهدارد.

تصویر ۱۷۳- تکه دوزی برشی - قسمتهایی از لایهٔ بیرونی بریده شده و پارچهٔ زیرین نمایان می‌شود.

قطعات را فقط سنجاق کرده، با بخیه لغزنده به زمینه می‌دوزند. البته جنس زمینه را باید از پارچه‌ای ضخیم که با جنس نمد تناسب داشته باشد انتخاب کنند. نخ مناسب برای این دوخت نخ پشمی

د - روش نمدی (فوتر): تکه دوزی یا لندره دوزی با نمد را بسیار آسان می‌توان اجرا کرد. چون نمد هیچوقت ساییده و ریش ریش نمی‌شود و نیازی به برگرداندن کناره‌های آن نیست.

الوان است.

هـ— روش مرصعی: در این روش دوخت، هنرمند پارچه تکه‌دوزی شده را با سنگ‌دوزی، مرواریددوزی و منجوق‌دوزی همراه می‌کند که این نوع تکه‌دوزی را «لندره دوزی مرصعی» می‌گویند.

موارد استفاده

تکه‌دوزی برای تهیه رویهٔ لحاف، رویهٔ کرسی، رختخواب —

پیچ، کوسن، پرده، سجاده، تابلوهای تزیینی و مواردی از این دست، مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

مراکز تولید

مرکز اصلی این هنر در گذشته، رشت، اصفهان، تبریز، کاشان، یزد، و نیز استانهای کردستان و آذربایجان غربی بوده است ولی اکنون در اکثر شهرها از جمله شهر تهران این نوع دوخت کم و بیش رایج می‌باشد.

فعالیت عملی برای هنرجویان

برابر آموزه‌های این فصل انواع تکه‌دوزی (چهل تکه‌دوزی، خاتمی‌دوزی) را انجام دهد و فعالیت او با فعالیت سایر همکلاسیهایش توسط هنرآموز مقایسه و ارزیابی شود.